

núm. 20

DONES AL MARGE

Bruixes i altres històries
d'estigma i oblit

Ivet Eroles Palacios

Il·lustracions de Maria Anaïs Miranda Solé

A stylized, elegant lowercase letter 'f' in a serif font, which serves as the logo for the publisher Fonoll.

F O N O L L

Juneda, 2022

1a edició: desembre del 2020

2a edició: març del 2021

3a edició: maig del 2021

4a edició: setembre del 2021

5a edició: març del 2022

© del text: Ivet Eroles Palacios

© de les il·lustracions: Maria Anaïs Miranda Solé

© de les característiques d'aquesta edició: Editorial Fonoll

Assessorament lingüístic: Helena Vilchez

Disseny gràfic i maquetació: Núria Mirada (La Mirada Gràfica)

Impressió: Anfigraf Indústria Gràfica

Editat per:

Editorial Fonoll, SL

C/ Prat de la Riba, 128 · 25430 Juneda

www.editorialfonoll.cat

ISBN: 978-84-123057-1-5

Dipòsit legal: DL L 666-2020

Advertiment legal:

És rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic.

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Generalitat de Catalunya
Institut Català
de les Dones

IDAPA
Institut per al Desenvolupament
i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
Institut entath Desvolopament
e era Promocion deth Naut Pirenéu e Aran

Consell Cultural
de les Valls d'Àneu

Ajuntament
de Vilanova de Meià

Ajuntament
de Sort

ÍNDIX

- 9 PUNT DE PARTIDA
- 23 RELATS DE TERRA ROIA
Margarida Guitarda (Llagunes, jutjada el 1516)
- 33 UNA METGESSA A LA TERRA DELS BRUIXOTS
Margarida de Rugall (Paüls, jutjada entre el 1548 i el 1549)
- 41 VASSALLES DEL BOC DE BITERNA
Cebriana Polvorera (Erinyà, jutjada el 1574)
- 47 RETRAT A LA FORCA
Francina Redorta (Menàrguens, jutjada el 1616)
- 57 FILLES DE LA LLUNA DE PLATA
Margarida Templat (Esquirol, jutjada entre el 1619 i el 1621)
- 67 VIDES EMBOSCADES
Joana Massissa (Castelló d'Empúries, nascuda el 1614)
- 77 LA PASTORA DE LA COVETA
Teresa Farrús (Lluçars, segle XIX)
- 87 DESENTERRAR EL SILENCI
Nativitat Ginesta Ribó (Escalarre, 1921 – Hostal d'Aidí, 1938)
- 97 SOBREVIURE A RAVENSBRÜCK
Conxita Grangé Beleta (Espui, 1925 – Tolosa de Llenguadoc, 2019)
- 109 BRODAR EL DEMÀ
Conxita Català Ambatlle (Farrera, 1926 – Alcarràs, 2010)
- 119 CAMINS DE TREMENTINA
Emília Llorens Majoral (Cornellana, 1934)

129	EL BLAU OPAC DE L'AIGUA Carme, la «Gallussa» (Susqueda, segle xx)
139	ESTIMA'T MOLT Angelina Novau Rosell (Santa Maria de Meià, 1940)
147	ACOMPANYAR EN EL TRÀNSIT Karen Rosero Reinoso (Guayaquil, 1985)
159	PUNTS SUSPENSIVUS
165	AGRAÏMENTS
167	BIBLIOGRAFIA I FONTS

«A nosaltres, les dones que estimo»
Maria-Mercè Marçal, *Bruixa de dol*

PUNT DE PARTIDA

Estiu de 1424, castell de València d'Àneu, Pallars Sobirà. Els prohoms de les valls d'Àneu i el comte del Pallars es reuneixen per promulgar la primera llei coneguda a nivell europeu contra el crim de bruixeria: les *Ordinacions de les Valls d'Àneu*. Són els inicis de la cacera de bruixes, un fenomen que es va produir de forma paral·lela al Llenguadoc, Suïssa i el nord d'Itàlia i que ben aviat es va escampar per la vella Europa.

A Catalunya, les valls pirinenques van ser el bressol i focus principal de la persecució antibruixesca, que es va propagar fins a les viles i ciutats de més al sud, seguint el rastre de totes aquelles que fugien de la fama de bruixes. I és que el rumor s'enganxava a determinades persones i moltes vegades les conduïa a la mort. Les penjaven a la forca per cometre un crim imaginari, acusades de pertànyer a una secta que no va existir mai. La majoria d'elles eren dones, un 90% aproximadament. Entre les acusades, hi havia gent que havia desafiat veïnes o institucions locals, també n'hi havia altres que es trobaven enmig de conflictes familiars o socials. Podien ser velles, pobres, migrades o solteres. Podien ser viudes, demanar almoïna o desenvolupar pràctiques magicomedicinals. O podien ser de qualsevol manera, ser gent de tot tipus. Les bruixes es van construir a partir de la mirada de l'altre; un altre que les feia responsables de tot allò que atemptava contra la comunitat, contra la reproducció social (lligada als naixements, les morts i els mitjans de subsistència); un altre que les culpava dels mals que es feien difícils d'explicar.

Així doncs, aquestes dones eren les causants de les pedregades, d'enverinar o matar el bestiar, de les morts d'adults i d'infants, de la impotència i la frigidesa sexual... Deien que es convertien en animals i entraven a les cases per fer mal. Això és el que «diven», «tothom ho dive». I és que «Se'n parlave... i n'hi havie»,¹ aquesta cita de Mercè de casa Guem de Beranui, nascuda a la vall Fosca el 1917, dona nom a l'exposició comissariada per l'historiador

---

¹ Al llarg del llibre s'utilitzen expressions en pallarès. També reproduïm del català antic algunes cites o fragments dels judicis contra dones acusades de crim de bruixeria.

Dones al marge

Pau Castell, que està dedicada a la bruixeria al Pirineu i les Terres de Ponent, de la qual també s'ha fet un catàleg amb informació ampliada. Castell fa anys que estudia la cacera de bruixes a Catalunya i amb un equip d'investigadors ha analitzat com el mite de la bruixeria ha arribat fins als nostres dies. En alguns casos, han observat com aquest seguia vigent fins a mitjans del segle passat; sense judicis, sense cacera, però amb tota la càrrega simbòlica i les seves conseqüències socials. Un mite que a vegades s'ha transmès per nissaga familiar, marcant les dones d'una mateixa casa durant generacions.

Les investigacions recents desmunten algunes de les creences associades a la cacera de bruixes, ja que la majoria de judicis per bruixeria els portaven a terme tribunals locals o baronials, en lloc de tribunals eclesiàstics o inquisitorials. Això trenca amb la idea popular que la cacera de bruixes estava orquestrada per la Inquisició. D'aquesta manera, la majoria d'acusacions les feien els veïns i veïnes d'una comunitat i era la justícia local la que intervenia en l'assumpte. De fet, les grans persecucions van tenir lloc en territoris amb més autonomia dels poders locals. Si bé és cert que l'Església va posar les bases ideològiques per a la cacera i va desplegar tot un argumentari per justificar la repressió de grups considerats herètics (jueus, càtars, bruixes...), amb el pas dels anys, la justícia reial i inquisitorial va procurar posar fre a la persecució. Ja passat el segle XVIII, les elits intel·lectuals europees van determinar que la secta de les bruixes no havia existit mai i es va donar fi a la cacera. Cal tenir en compte que a Catalunya la majoria d'ajusticiaments per crim de bruixeria van ser a la forca i no a la foguera, que és on es feien les execucions de la Inquisició. Al llarg de la història, trobem diverses fonts documentals que mostren la desconfiança de la institució catòlica vers la cacera de bruixes, amb personatges que intentarien demostrar la seva inexistència, o amb d'altres que acabarien sent detinguts o executats per excedir-se en la persecució, com l'endevinaire Joan Malet, un morisc de Flix que va ser cremat per la Inquisició després d'haver fomentat la cacera de bruixes a viles com Tortosa, Montblanc, Reus, Sitges o Tarragona.

Les recerques d'investigadors i investigadores socials, així com totes les reinterpretacions simbòliques que es fan avui en dia del fenomen de la bruixeria, especialment des dels feminismes, inspiren i marquen el punt de partida d'aquest llibre. En aquest sentit, cal destacar el paper que ha jugat l'obra *Caliban i la bruixa. Dones, cos i acumulació primitiva*, de la filòsofa

i activista Silvia Federici, que analitza la transició del feudalisme al capitalisme des d'una perspectiva de gènere.² A grans trets, Federici vincula el naixement del sistema capitalista amb la cacera de bruixes a Europa i l'inici i expansió del colonialisme, en un moment de trànsit de l'edat mitjana al període modern. La visió que ofereix aquesta activista és a escala europea i internacional, per això cal tenir en compte que la cacera de bruixes va tenir les seves singularitats en cada territori, com poden ser els Països Catalans.

Segons Federici, en aquell període es va intentar «esborrar del mapa un món de pràctiques i creences socioculturals que havia sigut típic de l'Europa rural i precapitalista». Savieses que compartien les curanderes, les metgeses tradicionals, les remeieres, les herboristes o les llevadores; dones que havien trobat una forma d'ocupació que era «una font de poder, tot i que les exposava a la venjança quan els remeis fallaven». Al catàleg *Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya*, l'historiador Antoni Pladevall apunta que en molts indrets hi havia dones grans, i sobretot viudes, que vivien de forma pobra i humil. És possible que es reunissin per passar-se remeis i conjurs contra malalties i així donar resposta als problemes i preocupacions del moment. També és probable que envoltessin les seves reunions d'un cert secretisme, raó per la qual eren temudes i consultades a la vegada, un fet que els donava cert prestigi o categoria social.

Només cal revisar l'etimologia de la paraula *metzina*, d'arrel llatina, que fins al segle XIII significava «medicina» i s'entenia com a «ciència mèdica», «medicament». És una paraula que al llarg de les properes centúries es transformaria en sinònim de verí. A *Dones al marge*, la paraula *metzina* pren rellevància, ja que moltes de les nostres protagonistes van ser jutjades per bruixes i metzineres, acusades de matar persones i animals amb aliments o beuratges emmetzinats. De fet, des que el terme *metzinera* apareix de forma documentada, sempre va acompanyat de connotacions negatives i s'empren per descriure un tipus de dona que confecciona verins fora del sistema de control establert per a metges i apotecaris. En paraules de Pau Castell, «l'estereotip de bruixa s'articula principalment al voltant de dos conceptes clàssics, el *maleficium* (malefici, mal donat) i *veneficium* (emmetzinament)». I

---

² En un segon treball més recent, *Bruixes, caça de bruixes i dones* (2020), Federici sintetitza les seves tesis sobre la cacera de bruixes, es fixa en el moment actual i revisa el *Caliban i la bruixa* amb la voluntat d'ampliar les seves investigacions. Les cites de Federici les hem extret d'aquest darrer treball.

Dones al marge

és que a mesura que s'anava consolidant la ciència mèdica masculina d'arrel grecoromana, es va anar desacreditant el saber ancestral que acumulaven les endevines, conjuradores, sortilleres o encortadores, per exemple. Però el factor que més va influir en la mala opinió de la gent envers d'aquells sabers i pràctiques (i de les dones que les duïen a terme) va ser l'enduriment del discurs intolerant i recristianitzador de determinats sectors de l'Església, canalitzats per predicadors com Vicent Ferrer. Els sermons apocalíptics que aquest personatge va fer a Catalunya contra fetilleres i conjuradores van tenir un gran impacte entre la població.

La racionalització del món natural també va suposar la domesticació del comportament i la sexualitat femenina, que podia ser entesa com una amenaça social. L'any 1487 es va publicar a Alemanya el *Malleus Maleficarum* o *El martell de les bruixes*, «possiblement el text més misogin que mai s'ha escrit», assegura Federici. L'obra de Heinrich Kramer i Jakob Sprenger marca un abans i un després, ja que els tractats anteriors no tenien una visió misògina tan accentuada i radical. En aquest sentit, *El martell de les bruixes* va contribuir a la feminització de la bruixeria a partir dels últims anys del segle xv. Això es pot apreciar de forma molt visual en les representacions artístiques prèvies a aquella època, on apareixen homes i dones vestides que adoren al diable. En canvi, les obres posteriors presenten únicament dones, gairebé sempre nues, que protagonitzen escenes amb una forta càrrega sexual. Tanmateix, cal tenir en compte que aquest tractat, que trencava amb la tradició anterior, va ser contestat i qüestionat ja en la seva època. Pau Castell posa de manifest que abans de la cacera, les bruixes eren considerades esperits nocturns i no éssers humans. L'historiador també ha estudiat l'evolució semàntica del terme bruixa, a partir del nom d'un esperit infanticida proper a la *strix* itàlica. Aquest nom derivaria del terme indoeuropeu *bhreus*, que significava «la que esclafa».

Per a l'etnobotànica Júlia Carreras, que investiga el fenomen de la bruixeria i imparteix tallers i formacions, hem adoptat el discurs dels perseguidors, ja que hem humanitzat les bruixes. Ella ho atribueix a la falta de contacte amb el medi rural, cosa que ha provocat la pèrdua de la visió originària del fenomen. De fet, fruit del seu treball etnogràfic, ha detectat que certes creences associades al món màgic persisteixen en l'imaginari d'algunes persones d'edat avançada, però moltes vegades ho oculten per por al que es dirà, ja que se senten qüestionades per la racionalització que predomina en les

societats actuals. I és que aquest excés de la raó també es pot entendre com una falta de respecte cap a altres formes de pensament i d'entendre el món que han coexistit en les societats rurals fins a l'actualitat. Per a ella és important no jutjar aquestes persones amb els paràmetres que s'utilitzen avui en dia. Carreras també recorda que no podem parlar de feminisme en un món on això no es plantejava i deixa clar que les dones considerades bruixes no tenien temps per empoderar-se, prou feina tenien a procurar no morir-se de gana, igual que els mateixos veïns i veïnes que les acusaven. Silvia Federici entén que l'imaginari que es va construir entorn d'aquestes dones respon a una lògica d'adoctrinament i criminalització del cos i la sexualitat femenina i assenyala que en aquella època la repressió del desig de les dones es va posar al servei de fins utilitaris per a la procreació d'una abundant força de treball, o sigui, per engendrar treballadors per al nou món capitalista.

Als Països Catalans també tenim textos misògins a considerar, com l'*Spill o llibre de les dones*, escrit pels volts del 1460 per Jaume Roig, un metge valencià que versava: «Moltes n'han mortes / en foc cremades / sentenciades / ab bon procesos / per tals excessos / en Catalunya.» Es tracta d'una obra satírica de ficció on el protagonista s'adreça al seu nebot per explicar-li les males experiències que ha tingut amb les dones, de les quals només en salva dues, la Isabel Pellicer (l'esposa de Jaume Roig en la realitat) i la Mare de Déu. En la cerca d'una dona adequada, el protagonista relata els seus fracassos matrimonials i amorosos amb una falsa donzella, una beguina, una viuda o una monja, que descriu com a dones mentideres, amb actituds lascives i malèvols. Entre els perfils de dones esmentats, trobem les beguines, un moviment que va sorgir a l'edat mitjana format per dones que vivien fora de les autoritats masculines o eclesiàstiques, dedicant-se a una vida espiritual i religiosa des de la laïcitat. Moltes d'elles ho van fer en comunitats administrades per dones, que representaven un oasi de llibertat enmig de la societat patriarcal. Com és d'imaginar, les beguines tampoc es van escapar de ser sospitoses d'heretgia. Les monges també han representat aquesta idea de comunitat i agermanament entre dones, no hem d'oblidar que el popularitzat terme *sororitat*, tan pronunciat en els entorns feministes, prové del llatí *soror* que significa «germana», tal com s'anomenen entre elles les monges. En aquest sentit, diverses obres han explorat la llibertat que algunes dones han pogut experimentar als convents, entesos també com a refugis de l'heterosexualitat, el matrimoni o la maternitat.

Dones al marge

«La bruixa era la comunista i la terrorista del seu temps», sentència Federici. Una tesi que sostenen altres historiadors, que reconeixen que la culpabilització de determinats grups socials és una constant al llarg de la història i que no és exclusiva de la cacera de bruixes. Durant tres segles, milers de dones d'Europa es van convertir en la personificació de l'enemic intern i del mal absolut. «Viuen entre nosaltres, es reuneixen, atempten contra la nostra forma de vida i són la causa de les nostres desgràcies. És un tema de trista actualitat», em deia Pau Castell. Dins d'aquesta lògica trobem, per exemple, la cacera de bruixes de McCarthy o els rumors i les accions en relació amb les persones migrades. Per a antropòlogues com Núria Morelló, el rumor està en la base de moltes conflictivitats socials i atacs racistes, ja que genera una idea col·lectiva que estereotipa una persona. Així, el rumor pot acabar exclouint determinats col·lectius o eliminar poblacions. En els judicis que revisarem en les properes pàgines, s'esmenta de tant en tant el nom de «gavatxes» com a sospitoses, es refereixen a immigrants occitanes o viudes d'immigrants. Lamentablement, l'estigmatització social d'alguns col·lectius és històrica i permanent.

Un dels motius principals que han portat Silvia Federici a estudiar el fenomen de la cacera de bruixes és comprendre les causes de l'actual violència contra les dones. La historiadora posa de manifest que han ressorgit les caceres de bruixes a molts llocs del món, així com els moviments de resistència de les dones contra aquestes noves caceres. Federici repassa els inicis del moviment feminista, on la lluita contra la violència cap a les dones ha sigut una qüestió clau. Tot i això, aquestes violències segueixen amb escreix fins al punt de disposar d'una paraula pròpia que designa els assassinats per violència masclista: feminicidi. Moltes feministes es pregunten si estem davant d'una nova cacera de bruixes sota el nom de feminicidi. És per aquest motiu que Federici reforça la importància d'entendre «la història i la lògica de la cacera de bruixes i les moltes maneres amb què es perpetua en el nostre temps», per impedir que se'ns giri de nou en contra.

Arribats en aquest punt, cal mencionar la rica tradició de la historiografia feminista sobre la cacera, que en treballs com els de Federici de vegades no apareix del tot reflectida. Federici forma part del camp de la filosofia política i de la lluita feminista i les seves aportacions van en aquesta direcció. Tanmateix, cal tenir en consideració la recerca historiogràfica o antropològica sobre la cacera de bruixes medieval i moderna, per ampliar la

mirada sobre aquest fenomen. Actualment, destaquen les investigacions d'historiadores i antropòlogues feministes al voltant de conceptes com la maldat femenina (que és anterior a la cacera i és determinant per al procés de feminització de la bruixeria), la disciplina social, els canvis en l'univers simbòlic o les construccions de gènere en l'època medieval i moderna. Tal com detalla Pau Castell, tots aquests conceptes formen part, de manera general, del que es coneix a nivell historiogràfic com la tesi de «la bruixa imaginada», que han desenvolupat grans especialistes com Diane Purkiss o Lyndal Roper. Aquesta tesi, també investigada per Laura Kounine, entre d'altres, se centra en els aspectes psicològics i en el rol de la fantasia, les emocions i les construccions de gènere com a condicionants de la persecució, ja que són generadors d'un seguit de marcs mentals compartits tant per les persones acusades com les acusadores.

Així doncs, si el camí que em va permetre endinsar-me a la cacera de bruixes va començar amb les lectures de Silvia Federici i es va ampliar de forma considerable gràcies a les investigacions de Pau Castell o Núria Morelló, així com del treball arxivístic i divulgatiu de Júlia Carreras, convé mencionar dones com Purkiss, Roper o Kounine per fer una aproximació més completa al fenomen i exposar que té múltiples dimensions. Totes les veus són diverses i complementàries, però cal tenir en compte des de quins camps es pronuncien.

Dones al marge. Bruixes i altres històries d'estigma i oblit planteja un recorregut per la vida de dones reals catalanes que al llarg de la història han patit processos d'estigmatització social i invisibilització. Els casos de bruixeria assenyalen el camí d'aquesta ruta històrica perquè segueixen una lògica vigent que arracona, menysprea i criminalitza determinats col·lectius o individus. Però aquest itinerari va molt més enllà i s'endinsa pel medi rural històric i actual, en tractar-se d'un territori silenciats i oblidat, moltes vegades extirpat d'autoestima. A més, és en aquest nord rural on es va gestar la persecució de les bruixes. Així doncs, *Dones al marge* neix de l'encreuament de camins entre la historiografia de la cacera de bruixes i els estudis i experiències de les dones del món rural, entenent-lo com un món plural i divers, com ho és tota la biodiversitat que aglutina.

En el llibre *Tierra de mujeres*, la veterinària i escriptora María Sánchez diu que les dones del món rural no necessitem cap narrativa que ens rescati,

que tenim veu i mitjans. Ho exposa en referència a l'estampa bucòlica i farcida d'estereotips que sovint es presenta de la ruralitat, descrita des d'una realitat aliena al territori. Sánchez es pregunta com s'escrui sobre allò que no es valora, com podem treure de l'ombra allò que s'arracona, com podem retornar la veu i la paraula a les dones que no han estat escoltades. Com podem involucrar aquestes dones a les nostres històries i relats personals si en el nostre llenguatge i a la nostra narrativa mai han tingut espai com a protagonistes? És per això que jo, com a dona del món rural, no tant pel fet d'haver-hi nascut, sinó per la decisió de fer-hi vida, em sento amb el compromís d'alimentar la nostra narrativa i sumar-me a aquesta polifonia de veus que es projecten des dels territoris.

La idea de fer un recull d'històries de dones no és nova, de fet, és de la rica bibliografia existent d'on neix aquesta obra. Això, en si, és una bona notícia. Amb el propòsit de nodrir aquesta tendència, el llibre ressegueix els corriols de la memòria i es cola en els seus buits, en les seves omissions. Entre aquestes pàgines hi ha retalls de vida de persones que han marcat la diferència dins la seva comunitat, sense ser figures amb prestigi en l'àmbit cultural o professional. Precisament, realça totes aquelles que la història ha marginat, les oblidades, algunes d'elles encara vives. Dones que han estat doblement silenciades pel fet de ser d'una àrea geogràfica allunyada de la centralitat de Catalunya. Malgrat això, tal com em va dir l'artista Olga Olivera-Tabeni, hi ha informació que no es pot recuperar, ja que ningú en va deixar registre. O el que resulta més pervers, els registres que es guarden han estat manipulats pel poder dels interessos. Això s'aprecia de forma molt evident en les dones jutjades per crim de bruixeria, ja que només coneixem la seva història a través dels seus botxins, aquells que van redactar els seus judicis.

La reconstrucció, o més aviat reinterpretació, de les vides de les nostres protagonistes ha estat més fàcil d'aconseguir a partir de finals del segle XIX, ja que disposem de més informació. En aquest sentit, cal diferenciar dos blocs històrics dins del llibre. El primer se situa entre els segles XVI i XVII i se centra, principalment, en els judicis que es conserven contra les dones acusades de crim de bruixeria, en plena efervescència de la cacera. El segon bloc es desenvolupa des de finals del segle XIX fins a l'actualitat i s'hi repassa la vida de dones que han tingut un paper singular dins la seva comunitat, ja sigui perquè no han dubtat a defensar els seus pobles i estil de vida o perquè

han conservat sabers antics. Algunes d'elles han patit la repressió feixista i d'altres s'han mantingut a l'ombra, des d'on han fet créixer la vida.

La majoria d'històries que apareixen al llibre provenen del Prepirineu català i l'Alt Pirineu.³ El lligam que tenim l'autora i la il·lustradora amb aquest territori se suma al fet de ser una zona marcada pel despoblament, una geografia buidada (i no buida), on les oportunitats, perquè apareguin, s'han de batallar. Fragments de paisatge on massa sovint el treball estacional no és una opció, sinó un dels pocs camins possibles. Paratges vacacionals que són molt més que un *hashtag* a Instagram. Es tracta d'un extrem del país habitat de mites i llegendes, on les faules no resten realitat a la duresa de certs treballs i pràctiques. Ja ho diuen els minairons: «Què farem, què direm?»⁴ És, al mateix temps, un nord abundant amb recursos, de boscos massissos i una aigua que amb la seva força fa llum. La Catalunya rústica, de mística borda, a voltes deprimida, d'altres orgullosa i exultant; el rebost de bona part del Principat.

Abans de presentar les protagonistes d'aquest llibre, voldria recordar que els feminismes, amb les seves onades, van amarant els diferents vessants de la vida quotidiana, acadèmica, professional... L'àmbit cultural no hauria de restar impermeable, ja que és, o hauria de ser, un terreny que acull, alimenta i propaga expressions crítiques, incòmodes i transformadores. Precisament, el llibre *Dones al marge. Bruixes i altres històries d'estigma i oblit* està escrit des d'una mirada violeta que es fixa en tot allò que creix als vorals, a les cunetes, allò trepitjat i abandonat històricament, com les males herbes. Jo soc d'un indret on encara he sentit anomenar «cugula» a les nenes que han de néixer: «Així que portes cugula?» La cugula és civada silvestre i és considerada una mala herba perquè danya els camps de cereals, amenaça la seva productivitat. Aquesta expressió és d'una perversitat

---

³ Pau Castell esmenta els esforços de part de la gent del territori per desterrar l'expressió d'arrel franquista «Pirineu de Lleida» (*Pirineo leridano*). Per això optem per l'expressió Pirineu català o Alt Pirineu, aquesta última d'un ús més antic i amb una lògica territorial que engloba els dos Pallars, la Ribagorça, la Val d'Aran, l'Alt Urgell i la Baixa Cerdanya.

⁴ Diu la llegenda que els minairons són uns éssers menuts que caben dins d'un canut de canya o d'agulles. Quan la persona que els troba els destapa, surten exigint: «Què farem, què direm?», tal com es titula el llibre de l'escriptor pirinenc Pep Coll. Els minairons poden arribar a matar el seu amo si no els dona feina.

Dones al marge

tremenda, sobretot si ens hem de guiar per l'estructura familiar que ha dominat en moltes llars, on la dona ha estat la que cuida, la que fa possible que la vida segueixi i es reproduceixi. El que no s'explica de la cugula és que és diürètica, és bona per al farratge i per combatre els problemes de la pell. I és que hi ha herbes dolentes? Com la d'algunes plantes, la història de les dones és una qüestió oblidada, però ambdues es poden recuperar, com ho fan les iniciatives que reivindiquen els usos de les plantes silvestres i les varietats agrícoles tradicionals per generar un model agroecològic més sostenible que ens connecta amb els sabors ancestrals.

Els feminismes també ens recorden que és important saber des de quin lloc llegim i escrivim el món. Jo soc una dona blanca i europea que encaixa dins la normativitat; una dona que ha tingut accés a determinades oportunitats fruit dels seus privilegis. La meua visió de la vida està condicionada per això i és important posar-hi consciència per no reproduir les consignes pròpies del feminisme blanc i així evitar excloure les persones que pateixen moltes més opressions i violències derivades del sistema patriarcal, tal com assenyalen les activistes dels moviments antiracistes i descolonitzadors. En aquest sentit, totes aquelles que transgredeixen els cànons estètics i normatius, les que tenen sexualitats i identitats dissidents, les migrades, les que trenquen l'estigma en la salut mental, les racialitzades, les treballadores sexuals, les que viuen en les diversitats... tampoc necessiten una narrativa que les rescati i això ha estat un punt d'inflexió a l'hora de descriure la seva experiència del món rural, ja que segurament no em pertoca a mi explicar-la. De totes maneres, he recollit algunes de les seves percepcions, que queden reflectides en aquest llibre a tall d'altaveu. Soc conscient que els capítols que els pertoca protagonitzar sortiran del seu puny. Si algú ens ha de guiar per aquest camí, que siguin elles, perquè resulta convenient mirar més enllà dels discursos que ja estan assimilats a nivell social per deixar espai perquè tot allò que es pronuncia des dels marges pugui propagar-se pels camins.

Cal tenir en compte que aquí presentem les vivències de les dones com a subjectes històrics i polítics. La categoria «dona» està plena d'interseccions i en aquest llibre volem tenir presents totes les veus, com les que clamen l'abolició de les etiquetes i les categories del gènere. Tot i això, l'ús d'aquesta categoria ens permet mirar el passat i identificar i visibilitzar les opressions que viuen o han viscut les persones que s'identifiquen com a dones.

En aquest sentit, és alarmant que alguns moviments⁵ excloguin les dones trans dels seus relats i lluites; aquí no podríem entendre els feminismes sense elles. Al mateix temps, sabem que hi ha molta vida més enllà del binarisme de gènere, és a dir, de les identitats dona-home, i és per això que en aquest llibre hi ha espai per a totes, un espai obert a la reflexió constant i al canvi.

Dones al marge insinua un camí que s'endinsa a la vida de dones que han nascut entre paisatges que s'expressen amb paraules pròpies i variants dialectals contra l'extinció, com el parlar de les tres pallareses que donen títol als primers capítols d'aquest llibre. Na Guitarda, na Rugalla i na Polvorera van ser jutjades per bruixes durant el segle XVI, amb unes acusacions similars a les que van rebre altres dones de diferents punts del territori, com la Redorta de Menàrguens o l'Arnissa de l'Esquirol, processades al segle XVII. Més de dos-cents anys després, un grup de veïns de la meua vall, la Coma de Meià, van intentar assassinar la Teresa, una pastora de cabres a qui anomenaven bruixa. Aquest és un camí que transcorre per terres de bandolers i s'atura a la vora de Joana Massissa, l'última dona segrestada per Serrallonga. Massissa va viure la violència sexual que patiren les dones capturades per bandolers, en un moment històric que va coincidir amb la cacera de bruixes.

Els llocs per on transita aquest llibre tenen el tarannà propi dels indrets de pas, de frontera, i es converteixen en escenaris de contraban, però també de guerra, repressió i exili, amb noms i cognoms enterrats a les fosses comunes de la desmemòria, com el de Nati Ginesta, una jove de disset anys que el 1938 va ser afusellada i enterrada pels nacionals en una cuneta de la carretera entre Esterri d'Àneu i Llavorsí. Durant molts anys, la història de la Nati va ser silenciada. Ella va ser víctima de l'odi i l'enveja entre veïns, atíats pel feixisme, tal com passava durant la cacera de bruixes. És per això que el seu nom apareix en aquest llibre, on també hi ha un capítol dedicat a Conxita Grangé, l'última supervivent catalana als camps nazis. Poc se n'ha parlat d'aquesta filla de la vall Fosca que va formar part dels maquis, va sobreviure a l'horror de Ravensbrück i va tenir el valor d'explicar-ho. La Conxita va rebre l'estigma i la persecució del nazisme i el

---

⁵ Aquests moviments són coneguts sota les sigles TERF (Feminisme Radical Transexcloent).

Dones al marge

feixisme, i la seva història va tardar a fer-se coneguda als Països Catalans i el Pallars.

A través d'aquest itinerari, anirem topant amb oficis que només tenen raó de ser en determinades valls, com el de trementinaire, desenvolupat principalment per veïnes de la vall de Tuixén i la Vansa que recorrien part de Catalunya a peu per repartir remeis i plantes recollides als seus camps i boscos. Així ho feia Emília Llorens de Cornellana, l'última trementinaire en vida. L'Emília recorda que durant molts anys les trementinaires van ser mal vistes per algunes persones de la vall perquè desenvolupaven un ofici de pobres. Elles eren dones arrelades a la terra, com la Gallussa, que va resistir fins a l'últim moment a la inundació del seu poble, Susqueda, ara sota les aigües d'un pantà. Òrfena, pobra, pagesa i soltera, la Gallussa va tenir una vida austera, envoltada de conills i gallines, i d'alguna manera s'ha convertit en una icona de la resistència rural. I entre totes aquestes dones d'alçada, hi ha Conxita Català, que va néixer gairebé fa un segle a Farrera, a 1.360 metres d'altitud, i sempre va voler viure a la seva manera, passant dels condicionaments de l'època. La Conxita era una dona amb una inclinació particular cap a les persones, ella cosia i cantava, com diu la dita, en un entorn d'alta muntanya on no era tan habitual conèixer algú que expressava la sexualitat d'una forma viva, desperta, algú que feia art en un món marcat per l'economia de subsistència.

Al llarg del recorregut, he anat integrant aquestes dones a la meva vida, fins al punt de dedicar un capítol a la meva padrina Angelina Novau, una dona de poble que ha patit la invisibilització pròpia del medi rural i que s'ha convertit en un dels meus principals referents. Recuperar la seva història és reparar la meva pròpia genealogia, és honorar les dones transparents que han cultivat la vida als nostres pobles. Per últim, tampoc he hagut d'anar gaire lluny per conèixer Karen Rosero, la mare d'un nen trans que viu a la vall d'Assua, on jo també faig vida. L'experiència de la Karen ens mostra com una mare pot acompanyar en el trànsit, en el trànsit d'una persona cap allò que és i sent, més enllà de les barreres socials. Cal tenir en compte que el col·lectiu LGTBIQ+ (l'acrònim que s'utilitza per referir-se a les persones lesbianes, gais, trans, bisexuals, intersexuals, *queer* i altres) ha patit una discriminació històrica i la seva realitat moltes vegades ha quedat oculta al fons d'un armari. De fet, alguns autors i moviments han comparat les vivències d'aquest col·lectiu amb la cacera de bruixes.

Així doncs, presumptes bruixes, trementinaires, lluitadores, remeieres, pastores, supervivents, mares i tantes altres han estat assenyalades pel seu entorn al llarg dels segles. Aquest dit acusatori acompanya dones i nenes des del moment de néixer. Aquí passejarem amb les nostres avantpassades per comprendre l'experiència rural històrica de l'estigma en clau de gènere, unes passes que ens conduiran al present amb la voluntat de posar consciència sobre alguns fets traumàtics i mecanismes socials que se segueixen repetint. Qui sap si com a éssers humans estarem algun dia preparats per procurar frenar-los.

Dones al marge és una proposta literària que opta per l'estètica de la prosa poètica i pel llenguatge propi de la il·lustració, en un diàleg que es reapropia de les omissions de la història. És per això que cada capítol està encapçalat per uns versos de l'autora, per tal que la poètica també estigui present en el relat que dona forma a la vida de les protagonistes del llibre. Tanmateix, no té la intenció de dibuixar un mapa on figurin totes aquelles vides a la vora del camí; aquesta cartografia seguirà buida i incompleta. Només és una aproximació que proposa punts d'inici, alguns ubicats en camins antics, en desús, que es poden recuperar. I si aquest llibre s'expressa des dels marges, és perquè aquests no segueixin en abandó. L'obra ha estat escrita des d'un territori que necessita una gestió, unes mans que cuidin, que treballin en benefici i equilibri dels éssers que l'habiten. Mans que facin de torniquet per frenar la sagnant despoblació i aturar la desaparició de pràctiques, oficis i professions, així com l'abandó de la nostra genealogia, que es tradueix en aquesta història buidada. Anar als marges és un gest d'estima cap al territori i la diversitat que l'habita; és una acció que cuida.

RELATS DE TERRA ROIA

Margarida Guitarda

(Llagunes, jutjada el 1516)

*Hi ha qui dicta sobre els remeis
que em dictaren a mi les plantes.
Sobre la genealogia que duc enredada als cabells
i la memòria antiga,
transparent,
amb què em treballen les mans.*

Hi ha un lloc on els carrers, les cases, els camins, les muntanyes i les persones estan fetes de terra roia.⁶ És la vall de Siarb, al Pallars Sobirà, des d'on comencem aquesta ruta a través dels segles. En aquesta vall hi vivia Margarida Guitarda de Llagunes. Na Guitarda era una dona amb fama, el seu nom es murmurava per l'entramat de camins antics que configuraven el paisatge. Ella era la protagonista de les històries que s'explicaven a la font i dels rumors que es perdien en la foscor de les cases, trencada per la nit dels focs. Eren històries fantàstiques, narracions mitològiques, relats emmetzinats. I és que na Guitarda de Llagunes era coneguda «per tota la terra».

«E per tota la terra té fama de bruixa i metzinera», va confessar un dels seus veïns. El seu judici va comptar amb més d'una dotzena de testimonis que van donar fe de la seva reputació, ja que molts d'ells havien «hoyt dir» rumors sobre ella, encara que directament no haguessin vist mai res.⁷ «Vosaltres dien que teniu una bruixa», els comentava la gent d'altres viles. De fet, na Guitarda era una dona que cridava, s'enfadava i flastomava, era una dona que no dubtava a posar uns quants veïns i veïnes sota amenaça. O això és el que dive la gent.

---

⁶ En pallarès, roja.

⁷ L'artista Olga Olivera-Tabeni va recollir diversos judicis per crim de bruixeria dins del projecte *Itinerant Feminist*, que intenta fer una genealogia o arxiu de dones. Aquest judici és un d'ells i va ser publicat per primera vegada a la tesi doctoral de Pau Castell.

Dones al marge

Els pobladors i pobladores de la vall de Siarb explicaven que na Guitarda havia matat un home després de flastomar contra ell: «Li prengué mal, que ha stat cercha de hun any de pena y turment fins que és mort.» No era l'únic crim que li atribuïen per blasfemar. «No veuràs lo cap de l'any», havia cridat a una embarassada que pocs dies després es tornaria negra i es moriria. La suposada bruixa de Llagunes també era assenyalada per la mort d'animals: «Ho, y vosaltres me pasau los porchs per lo meu blat!», va cridar a Joan Cuberes amb «gran malícia», mentre l'advertia que donaria una «salsa» als porcs que no els agradaria gens. Al cap d'uns dies, els animals tenien la gola plena de golls, havien minvat en quantitat i mai no van tornar a trepitjar els camps de Casa Guitard.

Na Guitarda va protagonitzar episodis que van quedar gravats a la memòria col·lectiva d'aquelles valls, com una disputa amb la seva germana. Molta gent se'n va fer ressò, com si tot el poble hagués presenciats l'escena. Resulta que na Guitarda va retreure a la seva germana el fet d'haver tingut un fill abans del matrimoni. «Bé tens tu més vils coses, que ets bruixa», li va etzibar l'altra, «mereixes tu bona garbera de llenya». Des d'aquells fets, al poble encara la van tenir en «més mal parer», però ja d'abans «se'n parlava molt» de la bruixa de Llagunes. Ramon Cortal ho tenia clar: «E sab bé que tostemps se baralla ab la gent de loch». Aquestes frases coincideixen amb els perfils descrits pels investigadors Pau Castell i Núria Morelló, que parlen de dones que tenien conflictes amb la comunitat, dones que no es mossegaven la llengua.

L'any 1516, na Guitarda va ser jutjada i executada per un tribunal format pel procurador general del marquesat de Pallars i vescomtat de Vilamur.⁸ Abans del seu judici, s'han documentat més de setanta processos a Catalunya i Andorra després de la publicació de les *Ordinacions de les Valls d'Àneu* el 1424. I és que només entre els segles xv i xvi, Pau Castell ha recollit més de dos-cents judicis d'aquest nou crim. Es tracta d'una llista incompleta, ja que és especialment difícil fer una aproximació quantitativa al nombre de

---

⁸ El vescomtat de Vilamur (originalment vescomtat de Pallars) comprenia gairebé tot l'actual municipi de Soriguera i alguns territoris més. Vilamur era el cap de vescomtat, que estava format pels pobles de Llagunes, Rubió, Soriguera, Tornafort, lo Bruc, lo Freixe, lo Tornador, Junyent, la Torre, la Pobra de Segur, el Pui de Segur, Toló, Montllor, Sant Salvador de Toló, Herba-savina, Montenartró, Hortonedà, Embonui i Malmercat.

judicis, ja sigui per les dificultats d'accés a alguns arxius o per les destruccions que han patit. A més, les dades esmentades no contemplen els casos del segle XVII, quan es va produir el zenit de la cacera de bruixes, coincidint amb diverses onades d'epidèmies i desastres climàtics dins l'anomenada petita edat de gel. En termes generals, Castell parla de milers de dones acusades i executades durant la cacera de bruixes, davant de les queixes de l'administració reial i la mateixa Inquisició o Sant Ofici.

Com en altres ocasions, el procés contra na Guitarda va començar amb l'interrogatori del veïnat de Llagunes i viles properes, que feia de testimoni. De fet, l'acusada estava tancada a la torre de Vilamur, també a la vall de Siarb, a petició de la gent del poble, que havia participat en la seva detenció. Farts dels desastres que assotaven la vila, els veïns de na Guitarda van demanar al batlle que empresonés la dona. Ell s'hi va mostrar conforme, però els va advertir que si la dona no era culpable, el veïnat pagaria els costos del judici. Pel contrari, si resultava condemnada, ella estava obligada a fer-se càrrec de totes les despeses del procés, que contemplaven el salari del notari i dels membres de la cort, la redacció i còpia de les actes, l'alimentació durant l'empresonament, el salari del torturador i del botxí, les despeses del dia de l'execució, etc. Però si no es demostrava que era bruixa i, per tant, no la podien condemnar ni confiscar-li els béns, algú havia d'assumir aquests costos, com els mateixos vilatans. És per això que la gent del poble va acordar buscar un notari per prendre declaracions de testimonis i veure si hi havia prou base per condemnar-la. Mentre això passava, ella va aprofitar per fugir.

Abans, però, el marit de na Guitarda va veure que tots els caps de casa eren a la plaça reunits amb el batlle, ja que tenien Consell, i es va estranyar que no l'haguessin avisat. Aleshores, va sospitar que es tractava d'algun assumpte relacionat amb la seva dona: «Stant en aquest consell, en Guitart va veure de hun tros luny la murmuració, y perquè no l'havien demanat, feya-se'n maravella. Y presumí que per sa muller tenien lo consell.» Gràcies a aquesta informació, na Guitarda es va poder anticipar als fets i va fugir, després d'haver ajudat a parir la seva filla. La mateixa nit, tot just després d'assegurar-se que la criatura i la mare estaven bé, se'n va anar. Va estar un temps a casa d'uns parents fins que va decidir tornar. Però un cop a la vall de Siarb, es va amagar en un paller, mentre la seva filla, que també era considerada bruixa, li portava menjar. Però arribà el dia en què un home de la

Dones al marge

vila la va descobrir. Aquest veí estava buscant una vaca extraviada quan va veure que na Guitarda treia el cap per la porta d'un paller que estava tancat amb clau. El pagès va anar a avisar el batlle, que va aplegar tots els homes de la vila perquè carreguessin les armes i anessin a caçar la bruixa. Un cop dins del paller, van trobar un pa que estava encetat i van veure el racó on la dona s'havia fet el jaç, però no hi havia rastre d'ella. Així que van començar a punxar el terra del paller fins que la van trobar colgada de palla. La van agafar i se la van emportar presonera.

Els testimonis van començar a declarar el 4 de juny per confirmar que na Guitarda era una persona «malèfica, bruixa i metzinera» que havia comès crims d'homicidi i actes facinerosos. Una de les veïnes va recordar que li havia donat unes pastes dolces anomenades crespells, tot dient: «Vós que sou prenyada haveu desig de moltes coses, com fan les prenyades, y no u gosau dir». La dona se'ls havia emportat i en arribar a casa els havia mostrat al seu marit, que els va llençar per la finestra i es van quedar enganxats en una «ramota». L'endemà, van trobar un gat mort i van deduir que els crespells l'havien matat. Aquesta mateixa dona explicava que na Guitarda havia intentat assassinar un dels seus fills després que tinguessin un conflicte pel bestiar. Per treure'n l'entrellat, les veïnes del poble van anar a buscar una herba que demostrava que els infants havien estat tocats per una bruixa, però quan van tornar van comprovar que na Guitarda estava fent «salut al xich». De fet, diverses persones que entenien d'aquestes arts havien alertat els veïns de Llagunes que prop seu hi havia una dona que els feia mal. Ningú tenia dubte de qui era. En una altra ocasió, una veïna coneguda com la Conilona va anar a visitar na Guitarda, que feia bullir uns naps al foc. La dona de casa Guitard li va dir que no n'agafés cap, que no eren per a ella, però la Conilona no li va fer cas i se'n va menjar un. Tot seguit, va emmalaltir i van haver de demanar a na Guitarda que la guarís amb «sendrada ab oli».

Sembla que la capacitat que tenia na Guitarda per curar la feia al mateix temps sospitosa de bruixa i metzinera. Al llarg del judici es repeteix un relat amb un patró comú: acusaven na Guitarda d'emmetzinar o fer mal a persones i animals, però després li reclamaven que els guarís. «Les dones que donen la vida també la poden llevar; les dones que porten infants al món també els en poden treure; les mans que guareixen també poden matar; les qui saben produir i preparar aliments també poden elaborar i

administrar verins», contextualitza la historiadora Teresa Vinyoles en el seu article del catàleg *Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya*. Vinyoles explica que «al marge de la mediació amb la divinitat, institucionalitzada per l'Església, en la clandestinitat es va practicar una altra mena de coneixement del cos, una altra sanitat, però també un altre coneixement de l'esperit. Allò que al segle primer era quasi diví i profètic va esdevenir, al segle xv, nociu i diabòlic».

S'ha pogut recuperar el testimoni dels que van sentir les confessions de Margarida Guitarda durant el període de presó preventiva a la torre de Vilamur. En ser turmentada, la dona va començar a acusar altres persones de la vila amb l'esperança de deslliurar-se de la condemna mitjançant aquelles declaracions. Quan li van preguntar pel Boc de Biterna, que és com anomenaven el diable, ella va reconèixer que s'havia trobat amb ell al pla d'Essterri, amb totes les altres bruixes d'Enviny, Bellera i la vall de Siarb. El Boc de Biterna els «bufava al cul e donava-ls cinquanta diners a cada una» i les acompanyava quan volaven per anar a fer mal, ja que passava al davant en forma de gat negre i obria totes les portes. Per desplaçar-se només havien de dir el «pich sobre fulla, vage allà on me vulla» i s'escolaven pel fumeral, després d'untar-se amb ungüent l'aixella esquerra. Les bruixes catalanes no necessitaven escampa⁹ per volar.

Les històries sobre les trobades amb el diable són tan diverses i creatives com ho és la imaginació. Es deia que les bruixes es reunien amb el Boc de Biterna i li rendien homenatge, «renegant lo nom de Déu». El pla de serra Espina, a la vall Fosca, el pla de Nequa, a les valls de Cardós, o el pla de Beret, a la Val d'Aran, eren alguns dels mítics espais d'aplec diabòlic dins l'imaginari bruixesc del Pirineu català. En aquests llocs el diable podia adoptar la forma de boc, d'aquí el seu nom, i fornicar amb les seves vassalles «per detràs». «Y digué-ns que féssem mal, que ell mos daria sinch sous cada setmana (...) e après nos ne tornarem de nit a cavall en uns cabrons axí com hi erem anats», relatava Gabriel Mora de la baronia d'Estac, en el seu judici per bruixot l'any 1534.

---

⁹ En pallarès, un tipus d'escombra o granera feta de branquillons o branques.

A mesura que avançava el procés, es van succeir diversos interrogatoris en els quals na Guitarda va negar la majoria dels crims. Ella sabia que estava presa perquè tenia fama de bruixa i metzinera, també reconeixia haver flastomat contra un parell de bous i explicava que havia fugit del poble durant una temporada. Però negava la majoria d'acusacions que li llençaven i exposava que els testimonis mentien «per mig de la barba». Aquesta dona deia que no havia emmetzinat la Conilona amb un nap i tampoc reconeixia la història dels crespells enverinats. «Tot és mentida», insistia. En canvi, va confessar que havia intentat guarir un nen que tenia mal d'ull, ja que sabia una oració per combatre'l: «Tal qui t'a hullprés, cor hi lengua, qui te'n millorarà, del Pare y del Fill y del Sant Sperit, si Déu plaurà; si-n prenguiet a lo matí, valgue-te Déu y sant Martí: si-n prenguiet a ora (nona), valgue-te Déu y santa Coloma; si-n prenguiet al migdia, valgate Déu y santa Maria; si-n prenguiet a lo vespre, valgue-te Déu y mos-sèn sent Matheu.»

Al llarg de la seva declaració, na Guitarda només va reconèixer dos dels crims que li imputaven i va explicar amb quines «males dones» s'havia iniciat a les arts de bruixeria. Feia uns quatre anys, havia anat fins a la casa de la Bernadeta de Soriguera i l'havia trobat amb un tupí a les mans. Junes en la foscor de la casa, la Bernadeta li va explicar que estava preparant ungüents i es va oferir com a mestra. Na Guitarda es va mostrar disposada a aprendre, però depenent de l'ús que tinguessin els ungüents. El dijous següent, la Bernadeta es va presentar a casa de na Guitarda de nit. Es van despullar i es van untar un ungüent «negrot» per les aixelles i l'espatlla esquerra. Aleshores, la Bernadeta es va senyar amb la mà esquerra i van dir el «pich sobre fulla, vage alla on me vulla» i se'n van anar volant a trobar-se amb dues dones més. Totes juntes van entrar a una casa de Soriguera i van treure una nena del llit per portar-la al costat del foc. La Bernadeta va agafar l'ungüent del tupí i amb una ditada el va untar per la boca i el cor de la menuda i després la va deixar de nou al llit. Na Guitarda també va explicar que una vegada se'n van anar a una casa de Vilamur a fer mal. Es van untar com l'altra vegada i la Bernadeta va treure un minyó del llit. Tal com l'altre cop, el van estrènyer i li van donar ungüent. Finalment, la dona de Casa Guitard va confessar que havia llençat unes pólvores que van provocar un «gran mal temps de pedra y de tempesta que féu molt mal». Després d'aquests episodis, li va demanar a la Bernadeta que la tragués d'aquelles arts. Les dues se'n van anar a l'església de Llagunes, on na Guitarda

es va senyar i va dir el «pich sobre fulla, vage allà on me vulla». I tot seguit va renegar del diable i va prendre Nostre Senyor per pare.

A aquesta dona de Llagunes li van aplicar turment en període de presó preventiva, una pràctica del tot irregular segons el dret penal. Tal com explica Pau Castell, aquells judicis estaven desproveïts de rigor processal. Per a Federici, en l'època de la cacera de bruixes es van infligir «les tortures més sàdiques que s'han inventat mai al cos de les dones acusades, que proveïa un laboratori ideal per al desenvolupament d'una ciència del dolor i la tortura».

La història de la bruixa de Llagunes no és gaire diferent a la de na Blanca de Vilamur, de nom Alissèn o Alicsèn, una fornera processada per bruixa i metzinera el 1512 en aquella mateixa vall. A ella la van cremar «a fi que a ella sie càstic e a d'altres exemples». Na Blanca feia coques i pa i havia estat presa quatre anys abans a la torre de Vilamur. En el seu judici, la van acusar d'emmetzinar amb escudella un gascó que havia mort. En aquella ocasió, les dones de la vila la van protegir quan es van assabentar que el germà del mort rondava per allà, ja que li van dir que anés amb compte en trobar-se'l. «E que és fama per tota la vila e val que la dita Blanca és bruixa. E que n'a ho-hiit clamar a molts», declarava un testimoni que sospitava que aquesta dona havia assassinat la seva muller després d'una baralla pel bestiar. Diverses persones també afirmaven que els havia donat «gatirlons»,¹⁰ com un mosso que va sentir una forta «coentura» a la gola després que na Blanca li hagués ofert menjar. Tot i això, ella el va curar tocant-li la gargamella. També malalt de gatirlons, Joanot d'Espot no va dubtar a amenaçar-la: «Jo us jur que si no me'n millorau, jo us degolaré». Una estratègia que també va utilitzar Joan Vilarobia, que li va dir que «si vós no me'n guariu, jo us mataré o vos difamaré pertot», i ella li va «conjurar» la gola i es va curar.

Així que na Blanca i na Guitarda tenien molt en comú: eren dones amb fama, sabien guarir i no es privaven de tenir conflictes amb el veïnat o les seves famílies. Elles no van ser les úniques dones de la seva zona que van ser perseguides per crim de bruixeria. El 1512 també van executar Caterina Mora d'Estac, Margarida Saya d'Escós i Joanico Ricart de Vilamur.

---

¹⁰ Inflamació tumoral de la gola. És sinònim de golls o gotirlons.

Dones al marge

Aquell any també es van jutjar Caterina Calderona de Vilamur, n'Esteva i na Ramona de Malmercat, així com la Cortala vella i Margarida Bertolona de Vilamur pels volts del 1516. Pel que se sap, la Bernadeta, muller de Muntaner de Soriguera, va acabar fugint. El 1534 va ser el torn de Caterina Picon a d'Estac i de Margarida Lacaya i Gabriel Mora d'Escós. Entre el 1547 i el 1575 hi va haver nous processos, però alguns d'ells van acabar amb l'absolució, com el de Margarida Boer d'Escós, o amb la reconciliació en acte de fe, com el d'Andreua Beltraneta de Malmercat. Tal com s'exposa a la tesi de Pau Castell, els casos de les dones que van acabar en absolució i reconciliació en acte de fe van passar a mans de la Inquisició de Barcelona, després d'haver estat jutjades (i haver confessat), segons els casos que s'han recollit. Per últim, es desconeix el destí final de Caterina Roca de Tornafor o de Guillem Gasset de Malmercat.

Si s'aprecien les dades recollides podem dir que entre el 1512 i el 1593 hi va haver una forta repressió al Pallars, amb un seguit d'accions judicials contra la bruixeria, segons les investigacions més recents de Pau Castell, amb actuacions a la vall Ferrera, la conca de Tremp i Roní, per exemple. Alguns dels habitants d'aquests petits pobles, davant les dificultats per provar el crim a les corts de justícia, van renunciar voluntàriament als drets i llibertats previstos per la llei. Per fer-ho possible, es van emparar als desafurs o desaforaments, un recurs d'excepció que havia d'estar autoritzat pel conjunt dels caps de casa d'un determinat domini, juntament amb el seu senyor. Així, l'hivern del 1534, divuit anys després del judici contra na Guitarda, els vassalls de la baronia d'Estac¹¹ van demanar al seu senyor que procedís contra les bruixes i els bruixots del seu domini. A canvi, van renunciar durant un any a totes les seves llibertats, immunitats, excepcions i privilegis, i es van sotmetre únicament al seu baró. Gairebé sis segles més tard, el 8 de març del 2019, es va rebatejar simbòlicament la plaça de Sant Eloi de Sort amb el nom d'una de les condemnades en aquella ocasió: Caterina Picon. Hi ha etiquetes que, tard o d'hora, es poden penjar en senyal de justícia.

El judici de na Guitarda és especialment interessant perquè hi figura un inventari de béns de l'acusada, segurament per confiscar-los. Això també

---

¹¹ Era una jurisdicció senyorial que comprenia els termes, els llocs i els castells d'Estac, Arcalís, Escós i Mencui. Els pobles esmentats en aquest paràgraf formen part de l'actual municipi de Soriguera (Pallars Sobirà), que comprèn la vall de Siarb, on passaren els fets.

queda reflectit en les *Ordinacions de les Valls d'Àneu* del 1424, que preveuen la confiscació dels béns de les acusades. Segons estableix el document jurídic, molts dels càstigs per crim de bruixeria consistien en la «pèrdua del cos i béns». Per a Júlia Carreras, és significatiu que es contemplés la confiscació de béns en el període de transició de l'edat mitjana a l'edat moderna, on el domini feudal trontollava, ja que els judicis van començar quan els senyors van veure perillar les seves possessions. Tal com amplia Pau Castell, la confiscació de béns era habitual en el dret penal de l'època i en cap cas era exclusiva del crim de bruixeria. Tanmateix, és un element a considerar, ja que sovint suposava la ruïna de la família de l'acusada, especialment si era viuda o cap de casa. Per aquest fet, la gent de les valls d'Àneu va fer canviar la legislació el 1591 i es va abandonar el costum de la confiscació. L'any 1551, els prohoms d'Andorra van demanar el mateix al seu senyor, el comte de Foix, tot al·legant: «Que après de aver penjat les dittes dones se confiscarán y se pendran los bés desdittes dones, lo que és contra justítia segon que los prohoms desdittes vals ne tenen consel y parer de doctors, y de aquí se seguiria la total destructiou de moltas casas, de las qualz ditas donas són hereteras; y prenent els y confiscant los béns, les maysons se venrán a perdre y destruir, y la pauvra maynada se perirà de fam.»

Tot apunta que la vida de na Guitarda va acabar amb l'execució, un càstig a tall d'exemple per a tota la població. Tot i això, en els arxius del seu procés no figura la pàgina amb la sentència definitiva, com passa en nombroses ocasions. Na Guitarda de Llagunes, na Blanca de Vilamur i moltes d'altres visqueren envoltades d'una terra roia que guarda els misteris de la formació geològica dels Pirineus. Una terra que adopta varietats cromàtiques que s'aproximen al color de la sang. Quantes palades de terra roia es deuen haver donat per ocultar situacions esquitxades de por i d'injustícia? Arriba l'hora de furgar.

